
ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА

THEORY AND HISTORY OF LAW AND STATE

УДК 340.153

УДАСКАНАЛЕННЕ СІСТЭМЫ ПАДАТКААБКЛАДАННЯ СЯЛЯН ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў XVI ст.

А. В. КОЖАР¹⁾

¹⁾Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 65, 220013, г. Мінск, Беларусь

Аналізуецца сістэма падаткаабкладання Вялікага Княства Літоўскага ў пачатку XVI ст. і яе эвалюцыя. Актуальнасць дадзенай тэмы абумоўлена невялікай колькасцю навуковых прац па гісторыі развіцця падатковай сістэмы, без якіх немагчыма фарміраванне эфектыўнай сістэмы падаткаабкладання на сучасным этапе. У выніку праведзенага даследавання аўтар прыходзіць да высновы, што асаблівасці фарміравання тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага выклікалі замацаванне шматлікіх і разнастайных падаткаў і павіннасцей у дзяржаве, прычым калі першапачаткова яны збіраліся з усяго насельніцтва, то пазней быў уведзены прынцып саслоўнасці, і цяжар падаткаабкладання лёг у асноўным на простых людзей – сялян і мяшчан. Выяўлены тэндэнцыі ў развіцці падаткаабкладання, а менавіта: замена розных мясцовых падаткаў на агульнадзяржаўныя, прадуктовых – на грашовыя, павелічэнне колькасці ўскосных і ўзнікненне экстраардынарных падаткаў.

Ключавыя словы: падаткаабкладанне; сяляне; прамыя падаткі; палюддзе; стацыя; мезліва; даніна; ускосныя падаткі; надзвычайныя падаткі.

Образец цитирования:

Кожар АВ. Удасканаленне сістэмы падаткаабкладання сялян Вялікага Княства Літоўскага ў XVI ст. *Журнал Белорусского государственного университета. Право.* 2022; 2:3–8.

For citation:

Kozhar AV. Improvement of the taxation system of the Grand Duchy of Lithuania peasants in the 16th century. *Journal of the Belarusian State University. Law.* 2022;2:3–8. Belarusian.

Автор:

Елена Валерьевна Кожар – старший преподаватель кафедры экономики и права факультета технологий управления и гуманитаризации.

Author:

Alena V. Kozhar, senior lecturer of the department of economics and law, faculty of management technologies and humanitarisation.
lobuzova@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-3145-928X>

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ КРЕСТЬЯН ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО В XVI В.

Е. В. КОЖАР¹⁾

¹⁾Белорусский национальный технический университет, пр. Независимости, 65, 220013, г. Минск, Беларусь

Анализируется система налогообложения Великого княжества Литовского в начале XVI в. и ее эволюция. Актуальность данной темы обусловлена небольшим количеством научных исследований по истории развития налоговой системы, без которых невозможно формирование эффективной системы налогообложения на современном этапе. В результате проведенного исследования автор приходит к выводу, что особенности формирования территории Великого княжества Литовского вызвали закрепление многочисленных и разнообразных налогов и повинностей в государстве, причем если первоначально они собирались со всего населения, то позже был введен принцип сословности и бремя налогообложения легло в основном на простых людей – крестьян и мещан. Выявлены тенденции в развитии налогообложения, а именно: замена различных местных налогов на общегосударственные, продуктовых – на денежные, увеличение числа косвенных налогов и возникновение экстраординарных налогов.

Ключевые слова: налогообложение; крестьяне; прямые налоги; полюдье; стация; мезливо; дань; косвенные налоги; чрезвычайные налоги.

IMPROVEMENT OF THE TAXATION SYSTEM OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA PEASANTS IN THE 16th CENTURY

A. V. KOZHAR^a

^aBelarusian National Technical University, 65 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220013, Belarus

The author analyses the taxation system of the Grand Duchy of Lithuania and its evolution at the beginning of the 16th century. The relevance of this topic is due to the lack of scientific research on the history of the development of the tax system, without which it is impossible to form an effective taxation system at the present stage. As a result of the conducted research, the author comes to the conclusion that the peculiarities of territorial formation of the Grand Duchy of Lithuania caused the existence of significant quantity of various taxes and duties in the state, and if initially they were collected from the entire population, then later the class principle was introduced and the burden of taxation fell mainly on ordinary people, peasants and burghers. Trends in the development of taxation were also identified, namely, the replacement of various local taxes with non-national ones, the replacement of food taxes with monetary taxes, an increase in the number of indirect taxes and the emergence of extraordinary ones.

Keywords: taxation; peasants; direct taxes; polyudye; staciya; mezlivo; tribute; indirect taxes; emergency taxes.

Уводзіны

Нармальная жыццядзейнасць любой дзяржавы залежыць ад грашовых сродкаў, якія яна атрымлівае шляхам увядзення падаткаў і збораў з насельніцтва. У наш час пад падаткамі разумеюць абавязковыя індывідуальныя плацяжы на карысць дзяржавы, якія спаганяюцца з асоб у форме адчужэння грашовых сродкаў, што належаць ім на праве ўласнасці. Названае паняцце і адносіны да яго змяняліся разам з гістарычным развіццём дзяржаўнасці. Увогуле на папярэдніх гістарычных этапах паняцце «падаткі» разумелася некалькі па-іншаму. Аднак у Беларусі такое складанае пытанне мала падвяргалася навуковай распрацоўцы.

Менавіта ў сувязі з гэтым неабходны навуковыя даследаванні гісторыі шматаспектнага пытання развіцця падаткаў і падаткаабкладання, што даз-

воліць асэнсаваць папярэднія недахопы і выявіць пэўныя заканамернасці ў яго гістарычным развіцці. Таксама патрэбен навуковы аналіз папярэдняга падатковага заканадаўства з мэтай улічыць назапашаны вопыт і сфарміраваць больш эфектыўную сучасную падатковую сістэму.

Увогуле на актуальным этапе актыўнага развіцця сістэмы падаткаабкладання ў Рэспубліцы Беларусь і ўзнікнення ў сувязі з гэтым шматлікіх праблемных пытанняў наспела неабходнасць комплексных тэарэтычных і гістарычных даследаванняў у пазначанай сферы.

Мэтай дадзенага артыкула з'яўляецца аналіз сістэмы абкладання падаткамі сялян Вялікага Княства Літоўскага ў XVI ст. і выяўленне асаблівасцей і тэндэнцый у яе эвалюцыйным развіцці.

Асноўная частка

У XIV–XV стст. актыўна афармлялася тэрыторыя Вялікага Княства Літоўскага, палітыка-эканамічным цэнтрам якога сталі беларускія землі [1, с. 46]. Адна-часова паступова фарміравалася сістэма цэнтральных і мясцовых органаў кіравання, саслоўны падзел грамадства, а таксама ўдасканалывалася падатковая сістэма дзяржавы. Аднак спачатку ўсе грамадскія адносіны рэгуляваліся старажытным звычаем. Менавіта з развіццём дзяржаўнасці галоўным прынцыпам падаткаабкладання стаў прынцып саслоўнасці. Падаткі і павіннасці, якія абавязана было плаціць насельніцтва, пачалі вызначацца ў залежнасці ад саслоўнай прыналежнасці кожнай асобы.

На першым этапе існавання Вялікага Княства Літоўскага сістэма падаткаабкладання была даволі прастай, хоць і разнастайнай. Яна складалася з прамых, ускосных і надзвычайных падаткаў на карысць дзяржавы, а таксама са шматлікіх пошлін і мыта, назва і колькасць якіх у розных землях некалькі адрозніваліся.

Паступова падаткі і павіннасці, што абавязана было плаціць насельніцтва, пачалі афармляцца нарматыўным шляхам, напрыклад прывілеямі вялікага князя Ягайлы 1387 г., якімі замацоўваліся паслабленні для федалаў каталіцкага веравызнання. Яны вызваліліся ад падатковага цяжару, адпаведна, асноўная частка падаткаў ускладалася на ніжэйшыя саслоўі, у першую чаргу на сялян. Пры гэтым прыватнаўласніцкія і царкоўныя сяляне былі ўвогуле вызвалены з паддзяржаўнай юрысдыкцыі [2, с. 68]. Гэтую тэндэнцыю працягнуў Гарадзельскі прывілей 1413 г. Федалы-католікі вызваліліся ад падаткаабкладання, за выключэннем абавязку «даваць падаткі на рэпарацыю і пабудову ваенных крэпасцей і ваенных шляхоў, згодна старадаўняму звычайу» [2, с. 75].

Па патрабаванню шляхты прывілеямі 1432, 1434 і 1447 гг. праваслаўныя федалы ўраўноўваліся ў правах з федаламі-католікамі і вызваліліся ад падаткаў на карысць дзяржавы з умовай нясення вайскавай службы. Арт. 10 прывілея Казіміра 1447 г. абавязваў сялян выплачваць падаткі (серабшчызну, дзякла і інш.) ці выконваць розныя павіннасці («вожання каменя, протесов бревен, дерева» і інш.) на карысць свайго федала, за выключэннем «будавання городов наших новых потребных, а старых поправленья» [2, с. 82].

Пры гэтым некаторыя дзяржаўныя падаткі і павіннасці для прыватнаўласніцкіх сялян захава-

ліся (напрыклад, стацыі, замкавая і падводная павіннасці). Як правіла, гэта былі больш даўнія сялянскія абавязкі і падаткі, якія ў старажытных княствах выглядалі як дары ці прынашэнні князю і іншым службовым асобам за выкананне імі пэўных адміністрацыйна-судовых функцый. Так, даніна раней называлася палюддзе і збіралася ў натуральным выглядзе пры аб'ездзе князем сваіх тэрыторый і ажыццяўленні ім суда і ўправы. З павелічэннем тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага кіраўнік дзяржавы ўжо не мог самастойна аб'язджаць свае землі, ажыццяўляць суд і збіраць палюддзе, таму гэты абавязак перайшоў да яго намеснікаў.

Гэты звычай існаваў доўгі час. Так, у канцы XV ст. палюддзе згадваецца пры гаворцы пра Кобрынскае княства¹. Таксама аб захаванні палюддзя як «старой подаці» гаворыцца ў пісцовай кнізе Пінскага староства XVI ст.² Усё гэта сведчыць, што палюддзе працягвала існаваць да канца XVI ст.

Пры гэтым патрэбна адзначыць, што ў розных валасцях Вялікага Княства Літоўскага палюддзе збіралася па-рознаму. Так, у адпаведнасці з лістом вялікага князя Жыгімонта I у 1514 г. пры перадачы Магілёўскай воласці ў дзяржанне князю Васілю Саламарэцкаму замацоўваўся збор палюддзя 50 коп грошай у год, аднак пры ўмове, што дзяржаўца не будзе ўязджаць ў воласць³. У Свіслацкай воласці палюддзе збіралася два разы на год (вясной і восенню) па 1,5 гроша з дыму [3, с. 92]. У некаторых валасцях палюддзе не збіралася ўвогуле. Так, у адказе Жыгімонта I на скаргу насельніцтва Крычаўскай воласці 1522 г. на ўвядзенне новых падаткаў дзяржаўцам было забаронена выязджаць на палюддзе, бо «передъ тымъ дей первые державцы наши до нихъ на полюде ездживали»⁴.

Дакументальны матэрыял сведчыць, што спачатку князь, а потым ужо яго намеснікі пры наведванні валасцей, акрамя палюддзя, атрымлівалі так званы ўезд. У актавых кнігах Вялікага Княства Літоўскага палюддзе згадваецца разам з уездам, але ў залежнасці ад воласці гэты падатак збіраецца разам з ім ці паасобку, калі намеснік не прыязджае ў тую ці іншую воласць. Уезд звычайна збіраўся натурай і ўсталёўваўся старадаўнім звычайным правам, таму адрозніваўся ў кожнай мясцовасці. Найчасцей у яго склад уваходзілі сена для коней, мёд, яйкі, сыр, куры, гусі і інш. Збіраўся ўезд звычайна адзін раз на год падчас наведвання намеснікамі валасцей. Такім чынам, сутнасць уезду заключалася ў забеспячэнні

¹Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией : в 15 т. Т. 1. 1361–1598 / [под ред. Н. И. Костомарова]. СПб. : Тип. Эдуарда Праца, 1863. С. 23–24.

²Писцовая книга бывшего Пинского староства, составленная по повелению короля Сигизмунда Августа в 1561–1566 годах Пинским и Кобринским старостою Лаврином Войною. Вильна, 1874. С. VI.

³Акты Литовско-Русского государства. Вып. 1 (1390–1529 г.). М. : Унив. тип., 1899. С. 173.

⁴Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией : в 5 т. Т. 2. 1506–1544. СПб., 1848. С. 182.

прадуктамі харчавання службовых асоб падчас іх знаходжання ў адпаведных мясцовасцях.

Актавыя кнігі сведчаць, што на тэрыторыі Віленскага і Троцкага паветаў, Жмудскага староства ўезды называліся посадзь. У 1527 г. яны былі адменены з-за цяжкасці такіх выплат для мясцовага насельніцтва⁵.

Паступова палюддзе і ўезд перайшлі ад князя да яго намеснікаў і сталі насіць прыватнаправавы характар. Але значэнне гэтых падаткаў было ў тым, што яны сталі асновай для велікакняжацкага падатку з усяго насельніцтва – стацыі.

Пры гэтым, нягледзячы на тое што палюддзе і ўезд былі падаткамі на карысць князя і княжацкай адміністрацыі, імі абкладаліся не толькі гаспадарскія сяляне, але і ўсё цяглае насельніцтва. Гэта, верагодна, было выклікана ўвядзеннем гэтых падаткаў у той перыяд, калі яшчэ існавалі ўдзельныя княствы і ўлада князя распаўсюджвалася не толькі на гаспадарскіх падданных, але і на прыватнаўласніцкіх.

Навукоўцы адзначаюць, што з цягам часу ўезд і палюддзе замяніла стацыя – падатак, які насельніцтва выплачвала на ўтрыманне вялікага князя і яго світы падчас наведванняў той ці іншай воласці. Стацыя з'яўлялася падаткам на ўтрыманне кіраўніка Вялікага Княства Літоўскага, паслоў і ганцоў, а таксама іншых асоб з велікакняжацкай адміністрацыі ў час іх знаходжання ў валасцях і паветах пры выкананні судова-адміністрацыйных і іншых функцый. Часцей за ўсё стацыя складалася з такіх прадуктаў харчавання, як свініна, ялавічына, бараніна, мяса птушкі, авёс, піва, мёд і інш. Першыя звесткі аб стацыі адносяцца да канца XIV ст. – часу княжання Ягайлы. У XV ст. Ягайла вызваліў сваімі прывілеямі прыватнаўласніцкія землі ад старасцінскіх пабораў, але захаваў абавязак даваць стацыю ў свой прыезд [3, с. 104].

Такім жа чынам вырашалася пытанне збору стацый і пры вялікім князі Казіміры. Як ужо адзначалася, у прывілеі 1447 г. прыватнаўласніцкія сяляне вызваліліся ад дзяржаўных падаткаў, але «теж из стародавна зыченые на нас и на наши будущий уряды поборы, стацыи, мостов новых чинения, старых поправления, а городов оправления, непорушне заховаем, а и хотим всегда имети неслободных» [1, с. 82].

Некалькі пазней вялікі князь Аляксандр у арт. 9 прывілея 1492 г. замацаваў, што «стацыі... мы захоўваем як выключэнне і ўхваляем, каб гэта існавала назаўсёды» [1, с. 86]. Таксама першы звод законаў Вялікага Княства Літоўскага, Статут 1529 г., змяшчаў артыкулы, у адпаведнасці з якімі стацыя захоўвалася ў недатыкальнасці (арт. 22 раздз. I)⁶. Увогуле вялікія

князі Вялікага Княства Літоўскага на працягу двух стагоддзяў захоўвалі за сабой збор стацыі як на гаспадарскіх, так і на прыватнаўласніцкіх землях. Стацыя на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага праіснавала да канца XVI ст., калі быў адменены арт. 29 раздз. III Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 г.⁷

Таксама адным з самых старажытных прамых падаткаў была даніна. Яна існавала, як сведчаць дакументы, яшчэ з IX ст. Выплачваўся гэты падатак з дыму ці сахі сялянамі-даннікамі ў натуральным выглядзе прадукцыяй сялянскай гаспадаркі, а часам і грашыма. Аднароднасці ў выплаце даніны не было, і яе памер залежаў ад колькасці лясных і рачных угоддзяў, якімі валодаў селянін. Пры гэтым на межах дзяржавы, дзе часта адбываліся набегі татар, рабіліся значныя палёгкі ў выплаце даніны. Так, яна магла збірацца з паловы ці трэці атрыманага прыбытку, а часам сяляне вызваліліся ад яе платы цалкам [4, с. 308; 5, с. 338].

Даніна выплачвалася пераважна прадуктамі сялянскіх промыслаў: мёдам, футрам, воскам, і ў залежнасці ад промыслаў, якімі займаліся сяляне, выдзяляліся наступныя яе віды:

- даніна мядовая, якая выплачвалася бортнікамі або пчалярамі;
- даніна бабровая, што выплачвалася сялянамі, якія мелі бабровыя гоні, футрам ці грашыма;
- даніна кунічная, якая, як і бабровая, выплачвалася футрам ці грашыма;
- даніны лісья, вавёрччая, заечая, якія былі дадаткам да якой-небудзь іншай даніны⁸.

Даніна, што выплачвалася грашыма, называлася грашовай ці срэбнай данінай, і яе памер залежаў непасрэдна ад памеру пашавых угоддзяў, якімі валодалі сяляне.

Некалькі пазней, з актывізацыяй гаспадарчых адносін, даніна стала выплачвацца сялянамі-даннікамі сельскагаспадарчай прадукцыяй: сенам, жытам, аўсом, курамі, яйкамі і інш. З цягам часу даніна стала адной з форм феадальнай рэнты разам з грашовай і адпрацоўчай.

Акрамя сялян-даннікаў асобную групу сельскага насельніцтва складалі сяляне-дзякальнікі (асноўны падатак, які яны выплачвалі, – дзякла). Аб'ектам іх падаткаабкладання было ўсё, «что уродилось и прибыло въ крестьянскомъ хозяйствѣ» [5, с. 316]. У першую чаргу гэта былі жыта, пшаніца, авёс, сена, лён, кармавая трава, каноплі, хмель. Таксама да аб'ектаў дзякла інвентары адносяць хлеб, сыр, крупы, алей, яйкі, арэхі, гусей, курэй, каплуноў, дровы. Часам да дзякла адносілі і прадукты, якія складалі

⁵Статут Великого княжества Литовского 1529 года. Минск : Изд. Акад. наук БССР, 1960. С. 39–40.

⁶Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі. Мінск : БелСЭ, 1989. С. 125–126.

⁷Там жа.

⁸Акты, относящиеся к истории Западной России... Т. 1. 1340–1506. СПб., 1846. С. 39 ; Акты, издаваемые Комиссией, высочайше учрежденной для разбора древних актов в Вильне : в 39 т. Т. 14. Инвентари имений XVI столетия. Вильна, 1887. С. 11–12.

мезліва. У інвентарах дзякла сустракаецца і як асноўны падатак сялян-дзякальнікаў, і як дадатковы падатак для іншых катэгорый сялян і баяр.

Некаторыя аўтары лічаць, што дзяклам называлася даніна ў заходняй частцы Вялікага Княства Літоўскага⁹. Аднак з гэтым нельга пагадзіцца, бо сяляне-дзякальнікі ў інвентарах і іншых актах звычайна называюцца цяглымі, а сяляне-даннікі не былі цяглымі, яны не выконвалі абавязковых асобных работ і прыгонаў. Таму, на наш погляд, гэта былі дзве розныя катэгорыі сялян, якія выплачвалі розныя падаткі.

Сустракаўся на тэрыторыі сучаснай Літвы і паўднёва-заходняй Беларусі такі натуральны падатак, як мезліва. Як правіла, ён складаўся са свініны, ялавічыны, мяса птушак і інш. Збіралася мезліва на карысць вялікага князя ў той час, як ён наведваў пэўны павет ці воласць. Пры гэтым, калі князь не прыязджаў у воласць, то абавязкова да вялікіх царкоўных свят мезліва збіралася прадукцыяй (або грашмыма) і адвозілася яму ў Вільню.

У сувязі з тым што першыя згадкі пра гэты падатак пачалі сустракацца ў актах толькі ў пачатку XVI ст., з вялікай верагоднасцю можна лічыць, што мезліва з'явілася пазней, чым дзякла. Адначасова гэта тлумачыцца тым, што ў больш ранні перыяд аб'екты абкладання мезлівам сустракаюцца ў выплаце дзякла.

Актавыя кнігі Вялікага Княства Літоўскага сведчаць, што ў прыбытак князя збіралася цівуншчына – першапачаткова грашовы падатак, які атрымлівалі цівуны. З цягам часу гэты падатак перайшоў да князя і стаў велікакняжацкім, аб чым сведчаць крыніцы пачатку XVI ст. Так, расходныя кнігі вялікіх князёў Казіміра і Жыгімонта I змяшчаюць звесткі пра збор цівуншчыны [5, с. 68], якая была грашовым падаткам і, як і астатнія падаткі, памер якой залежаў ад воласці, дзе яна збіралася. Напрыклад, у Задзвінскіх валасцях яна складала 1–2 руб., у Магілёўскай – 80 коп грошай¹⁰. Пераход гэтага падатку ад намесніка да велікакняжацкага быў выкліканы скасаваннем пасады цівуна ў XVI ст. у большасці валасцей. Захавалася цівуншчына толькі на тэрыторыі Жмудзі.

Акрамя прамых, сяляне вымушаны былі плаціць шмат ускосных падаткаў. Развіццё сістэмы ўскоснага падаткаабкладання было выклікана некалькімі прычынамі. Па-першае, актывізацыя ў дзяржаве таварна-грашовых адносін, у выніку чаго падаткі на ўвоз і вываз тавараў сталі адным з найбольш значных складнікаў велікакняжацкага прыбытку. Па-другое, у сувязі з хранічным недахопам дзяржаўнага скарбу па прычыне вядзення войнаў і неабходнасці абароны меж кіраўніцтва дзяржавы было вымушана

шукаць новыя сродкі для яго папаўнення. Менавіта таму ў XVI ст. сяляне, як і ўсе падданыя дзяржавы, павінны былі выплачваць шматлікія ўважныя мыты (маставое, грэбельнае, мыта на перавозах), манаполіі з млыноў, корчмаў і акцызы на памол хлеба, вытворчасць піва, віна, гарэлкі і мёду, чопаванне мыта (акцыз на алкагольныя напоі) і інш.

Нельга не адзначыць, што простае насельніцтва (сяляне і гараджане) плацілі і надзвычайныя падаткі, перш за ўсё так званую сярэбшчызну, якая была прамым дзяржаўным падаткам і збіралася на ваенныя патрэбы з усяго насельніцтва. Прывілеем Казіміра 1447 г. феодалы-шляхта і залежныя ад іх сяляне вызваляліся ад збору сярэбшчызны. Аднак па асобнаму распараджэнню вялікага князя гэты падатак часам збіраўся. Так, у 1473 г. вялікі князь Казімір звярнуўся з просьбай да Сойма аб зборы сярэбшчызны для вядзення вайны з Прусіяй. Навукоўцы адзначаюць, што разглядаемы падатак называўся часам падымшчынай. Напрыклад, М. Доўнар-Запольскі піша: «Подымщина указываетъ наспособъ раскладки, серебщина – на матеріаль, которымъ взимается» [3, с. 715].

Асаблівасцю сярэбшчызны было тое, што яна спаганялася з усіх сялян, як дзяржаўных, так і прыватнаўласніцкіх, нягледзячы на тое што апошнія вызваляліся ад дзяржаўнай юрысдыкцыі і амаль усе падаткі выплачвалі толькі свайму феодалу.

Яшчэ адным надзвычайным падаткам стала пагалоўшчына. У 1514 і 1519 гг. вялікі князь прасіў дазволу на збор пагалоўшчыны для вядзення вайны з Масковіяй. Гэтыя грошы ішлі на выплаты войска. Пагалоўшчына збіралася па аднаму грошу з кожнага селяніна незалежна ад полу і ўзросту [5, с. 198]. Даследчыкі адзначаюць, што дадзены падатак збіраўся толькі тры разы (у 1514, 1519 і 1566 гг.), паколькі жыццёвая практыка паказала яго недастатковасць для пакрыцця ваенных патрэб. Пагалоўшчына, якая збіралася з усяго насельніцтва, не дасягала пастаўленых дзяржавай мэт, таму і збіралася рэдка. Пазней для вядзення вайны зноў збіралася сярэбшчызна.

Актавы матэрыял сведчыць, што з моманту станаўлення сярэбшчызны як надзвычайнага падатку і да падпісання Люблінскай уніі, якой была створана Рэч Паспалітая, яна збіралася 14 разоў. Пры гэтым памер дадзенага падатку не быў дакладна вызначаны і пастаянна вагаўся ў залежнасці ад канкрэтных патрэб дзяржавы (прыкладна ад 5 да 30 грошаў з сахі). Увогуле сярэбшчызна паступова становілася надзвычайным падаткам з насельніцтва на ваенныя патрэбы, прычым вялікі князь меў права ўводзіць яго толькі са згоды Сойма.

⁹Спірыдонаў М. Даніна // Вялікае Княства Літоўскае : энцыклапедыя : у 2 т. Т. 1. Абаленскі – Кадэнецкі. Мінск : Бел. энцыкл. імя П. Броўкі, 2005. С. 576.

¹⁰Акты, относящиеся к истории Западной России... Т. 2. 1506–1544. СПб., 1848. С. 67–68, 173.

Заклучэнне

Такім чынам, падатковая сістэма Вялікага Княства Літоўскага спачатку грунтавалася на папярэдніх традыцыях (так званай старыне) старажытных беларускіх княстваў і развівалася разам з фарміраваннем цэнтральнага дзяржаўнага апарату і станаўленнем мясцовых дзяржаўных устаноў. Асаблівасці фарміравання тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага з асобных удзельных княстваў са сваімі органамі кіравання і ўласнымі старадаўнімі падаткамі стала прычынай існавання ў дзяржаве вялікай колькасці разнастайных відаў абкладання насельніцтва падаткамі і паборами, прычым на першым этапе існавання дзяржавы яны спаганяліся з усіх катэгорый насельніцтва.

Некалькі пазней увядзенне прынцыпу саслоўнасці ў падаткаабкладанне прывяло да таго, што асноўны цяжар забеспячэння дзяржаўнага скарбу прыбыткамі быў ускладзены на простае насельніцтва, асабліва на сялян. Пры гэтым, нягледзячы на даволі доўгае захаванне прынцыпу старыны, падатковая сістэма дзяржавы развівалася ў на-

прамку аднастайнасці і ўсё большай нарматыўнай рэгламентацыі.

Увогуле ў XVI ст. праявілася некалькі характэрных тэндэнцый. Па-першае, шэраг прамых падаткаў, якія існавалі на тэрыторыі асобных зямель, паступова замяніліся адзінымі агульнадзяржаўнымі падаткамі. Па-другое, у сувязі з актывізацыяй таварна-грашовых адносін натуральныя падаткі ўсё часцей замяняліся грашовымі. Па-трэцяе, павялічвалася колькасць ускосных падаткаў. Пры гэтым недастаткова сць фінансавання дзяржаўнага скарбу прывяла да ўзнікнення экстраардынарных падаткаў, на збор якіх вялікі князь павінен быў атрымліваць дазвол у Сойма. Развіццё сістэмы ўскосных падаткаў прывяло да павелічэння іх колькасці і разнастайнасці форм, хаця дзяржава ў асобе вялікага князя імкнулася да ўсталявання іх аднастайнасці на ўсёй тэрыторыі дзяржавы. Амаль ва ўсёй падаткавай сістэме Вялікага Княства Літоўскага назіраецца яшчэ адна важная тэндэнцыя – імкненне заканадаўцы замацаваць яе нарматыўнымі актамі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Юхо Я, Абрамовіч А, Доўнар Т, Сатолін У. *Дагаворы і граматы як крыніцы беларускага феадальнага права*. Мінск: БДУ; 2000. 127 с.
2. Доўнар ТІ. *Гісторыя дзяржавы і права*. Мінск: Адукацыя і выхаванне; 2021. 432 с.
3. Довнар-Запольский М. *Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах*. Киев: [б. и.]; 1901. 809 с.
4. Леонтович Ф. *Крестьянский двор в литовско-русском государстве. Выпуск 1*. Санкт-Петербург: Типография В. С. Балашова и К; 1897. 327 с.
5. Любавский М. *Областное деление и местное управление литовско-русского государства ко времени издания первого Литовского статута: исторические очерки*. Москва: Университетская типография; 1892. 884 с.

References

1. Juho Ja, Abramovich A, Downar T, Satolin U. *Dagavory i gramaty jak krynicy belaruskaga feadal'naga prava* [Treaties and charters as sources of Belarusian feudal law]. Minsk: Belarusian State University; 2000. 127 p. Belarusian.
2. Downar TI. *Gistoryja dzjarzhavy i prava* [History of state and law]. Minsk: Adukacyja i vyhavanne; 2021. 432 p. Belarusian.
3. Dovnar-Zapolskii M. *Gosudarstvennoe khozyaistvo Velikogo knyazhestva Litovskogo pri Yagellonakh* [State economy of the Grand Duchy of Lithuania under the Jagiellons]. Kyiv: [s. n.]; 1901. 809 p. Russian.
4. Leontovich F. *Krest'yanskii dvor v litovsko-russkom gosudarstve. Vypusk 1* [The peasant court in the Lithuanian-Russian state. Issue 1]. Saint Petersburg: Tipografiya V. S. Balashova i K; 1897. 327 p. Russian.
5. Lyubavskii M. *Oblastnoe delenie i mestnoe upravlenie litovsko-russkogo gosudarstva ko vremeni izdaniya pervogo Litovskogo statuta: istoricheskie ocherki* [Regional division and local government of the Lithuanian-Russian state at the time of the publication of the first Lithuanian statute: historical essays]. Moscow: Universitetskaya tipografiya; 1892. 884 p. Russian.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 09.06.2022.
Received by editorial board 09.06.2022.